

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԵՅՐԱՆ ՉԱՔԱՆՅԱՆ

ՄԱՐԴՈՒ ՆՄԱՆԵՑՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՐՅՈՒ ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՎԱՅՈՒ ՄԱՐԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՈՒՍՄՈՒՆՔՈՒՄ

Բանալի բառեր – Գրիգոր Տաթևացի, մարդ, նմանեցում, աստվածանմանություն, Մեծ ու Փոքր տիեզերքներ, բնապաշտություն, մարդը որպես քաղաք, զգայարաններ և միտք, բարոյական կերպար

Թեև միջնադարյան միտքն աստվածակենտրոն էր, այդուհանդերձ այն «աստվածակենտրոն հումանիզմի» և «մեղսագործություն-փրկություն» հարացույցների շրջանակներում մշտապես անդրադառնում էր մարդու կարգավիճակին, բնությանն ու էությանը, ճանաչողությանը, երկրային ու երկնային կեցությանը, կյանքի իմաստին ու նպատակին (փրկությանը) առնչվող տեսական ու գործնական բազմաբնույթ հարցերի: Դրանց քննարկումների ընթացքում միջնադարյան մտածողները, հենվելով սուրբգրային ու փիլիսոփայական ավանդույթների վրա, գործածում էին մեկնաբանական ու նկարագրական տարբեր հնարքներ, այդ թվում մարդուն ինչ-որ բանի նմանեցնելը (համեմատելը, հարաբերակցելը): Ընդհանրապես նմանեցումը ճանաչողական մի գործողություն է, որի միջոցով նկարագրվում են համեմատվող կամ հարաբերակցվող առարկաների բնությունները, առանձնացվում դրանց էական հատկություններն ու կառուցատարրերը, գոյակերպի յուրահատկությունները, ներկայացվում դրանց ոչ միայն զգայաբար ընկալելի ու տեսանելի ֆիզիկական ու մարմնական որակները, այլև մտահասու, անտեսանելի, անմարմնական հոգևոր խորհուրդներն ու արժեքափմաստային նշանակությունները: Այս մոտեցումը տեսանելի է նաև միջնադարյան խոշորագույն հայ մտածող, եկեղեցական գործիչ ու ուսուցչապետ Գրիգոր Տաթևացու (1346-1409) մարդաբանական ուսմունքում, որում մարդը նախևառաջ նմանեցվում է **Աստծո**, այնուհետև՝ **տիեզերքի**, **քաղաքի**, **անդաստանի (արտի, ցանքադաշտի)** և **այգու** հետ¹: Այդ նմանեցումները նրան հնարավորություն

¹ Հողվածում համառոտ կներկայացվեն մարդու նմանեցումներն Աստծուն և տիեզերքին: Համառոտ ներկայացման պատճառն այն է, որ Աստծո և տիեզերքի հետ մարդու նմանեցումներին արդեն անդրադարձել են իմ նախորդ գրքերում (տե՛ս, օրինակ, **Զարարյան Ս. Ա.**, Մարդու հիմնահարցը 13-15-րդ դարերի հայ փիլիսոփայության մեջ, Երևան, 1999, էջ 72-75, 79-84, *նույնի*՝ Գրիգոր Տաթևացու բարոյագիտական ուսմունքը, Երևան, 2020, էջ 14-19), այնուհետև ավելի ընդարձակ՝ քաղաքի և անդաստանի ու այգու հետ մարդու նմանեցումներին:

են տալիս ավելի լայն համատեքստում և տարբեր տեսանկյուններից ներկայացնելու մարդու մասին իր ըմբռնումները:

Քրիստոնեական մարդաբանության մեջ գլխավորը մարդու աստվածանմանության գաղափարն է, ըստ որի՝ արարվածներից միայն մարդն է ստեղծվել Աստծո պատկերով ու նմանությամբ, ուստի նա բոլոր առումներով՝ գերազանց ու առավել է մյուս արարածներից: Ըստ Գրիգոր Տաթևացու՝ մարդը արարված աշխարհում ամենապատվելի էակն է, «զի ի պատկեր Արարչին ստեղծաւ մարդն. որ գերագոյն է քան զամենայն պատիւ...»¹: Պատկերն ի սկզբանէ տրված գոյաբանական իրողություն է, իսկ նմանությունը հնարավորություն է, որը ենթակա է իրականացման, այսինքն՝ այն ենթադրում է ձգտում, ջանք, սրբակենցաղ վարք, որի վերջնական նպատակը, ըստ մարդկային կարողության, Աստծուն նմանվելն է: Աստծո և մարդու նմանության կարևորագույն դրսևորումն այն է, որ ինչպես Աստված անձնիշխան է, ինքնակալ, բոլոր արարածների արարիչ ու տեր, նմանապես և մարդն է անձնիշխան ու արարածների թագավոր: Մարդը նաև Աստծո պես արարիչ է, օժտված է գործությամբ, ներգործությամբ, ստեղծագործելու ունակությամբ և կառավարելու հմտությամբ²: Աստված մարդուն պարզնել է թագավորական իշխանությանը բնորոշ խորհրդանշանները՝ թագը, ծիրանին, գավազանը, մատանին և կարմիր կոշիկը. «Թագաւորն ամենայն աշխարհի՝ ստեղծեաց զմարդն ըստ պատկերի իւրոյ: Եւ փոխանակ ծիրանւոյն՝ զառաքինութիւնն զգեցոյց, որ քան զամենայն զգեստ արքունական է: Եւ փոխանակ թագին՝ ինքնիշխան կամօք զարդարեաց: Եւ փոխանակ գաւազանին՝ անմահ երանութեամբ հաստատեաց: Եւ փոխանակ կօշկաց՝ զամենայն ինչ հնազանդ արար ի ներքոյ ոտից նորա»³: Այլ խոսքով՝ մարդու կառուցվածքը, հոգեմարմնական կազմությունը (օրինակ, Աստված Մուրբ Երրորդություն է, մարդը նույնպես երրորդություն է, այն է՝ բաղկացած է հոգուց, մարմնից ու մտքից), իմացական, բարոյական ու գործնական հատկությունները վկայում են նրա աստվածանմանության մասին. «Եւ ըզշունչն կապեալ ընդ հոգւոյն, և զարին ընդ շնչոյն, և զմարմինն և զգայարանս ընդ նոսա, լինի մարդն բոլորովին երկնային և նման Աստուծոյ մարմնով և հոգւով և մտօք, միշտ զբարիս խորհելով և գործելով»⁴: Փաստորեն, Գրիգոր Տաթևացին օգտագործում է մարդու աստվածանմանության գաղափարը, որպեսզի մի կողմից ցույց տա գոյաբանական, իմացաբանական, բարոյական ու փրկաբանական առումներով մարդու կախվածությունն Աստծուց, մարդու նկատմամբ Արարչի գերազանցությունը, մյուս կողմից՝ մարդու ընտրայությունը, նրա առավելու-

¹ Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ձմերան հատոր, Կ. Պոլիս, 1740, էջ 300-301:

² Տե՛ս Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք որ կոչի Ոսկեփորիկ, Կ. Պոլիս, 1746, էջ 17:

³ Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք հարցմանց, Կ. Պոլիս, 1729, էջ 271:

⁴ Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ձմերան հատոր, էջ 426:

թյունն ու գերազանցությունը մյուս արարածների հանդեպ: Թեև մարդու և Աստծո հատկություններն անհամեմատելի են (Գրիգոր Տաթևացին նմանությունը տարբերակում է նույնությունից), այդուհանդերձ աստվածանմանությունը վկայում է մարդու մեծության, հզորության, իմաստության և մարդու ու Աստծո յուրահատուկ հարաբերության մասին:

Մարդու աստվածանմանությունը չի խանգարում Գրիգոր Տաթևացուն համանմանություն տեսնելու նաև Մեծ տիեզերքի և Փոքր տիեզերքի՝ մարդու միջև: Այս համանմանությունը նրան հնարավորություն է տալիս մի կողմից Մեծ տիեզերքի ճանաչողությունից ընթանալ դեպի Փոքր տիեզերքի ճանաչողությանը, իսկ մյուս կողմից՝ ինքնաճանաչողության միջոցով բացահայտել Մեծ տիեզերքի կառուցվածքն ու կազմությունը: Հարկ է նշել, որ մարդու տիեզերանմանության գաղափարը պաշտպանում էին անտիկ բնափիլիսոփաները՝ կարծելով, որ մարդը Փոքր տիեզերք է և իր կառուցվածքով ու կազմությամբ նման է Մեծ տիեզերքին: Միջնադարյան մտածողները նույնպես համանմանություն են տեսնում Փոքր և Մեծ տիեզերքների կառուցվածքի ու կազմության միջև, թեև այդ նմանեցումը թե՛ իր բնապաշտական-մեխանիկական և թե՛ իր խորհրդապաշտական մեկնաբանություններով այնքան էլ համահունչ չէր քրիստոնեական վարդապետության ոգուն: Բանն այն է, որ տիեզերակենտրոն փիլիսոփայության մեջ մարդը դիտվում էր որպես տիեզերական էակներից մեկը (մարդը տարրալուծվում է տիեզերական ամբողջի մեջ), մինչդեռ աստվածակենտրոն փիլիսոփայության մեջ մարդը դիտվում է որպես արարչագործության պսակ, որն ունի երկնային ծագում և բացառիկ կարգավիճակ արարված տիեզերքում: Տիեզերանմանության մեջ շեշտվում են մարդու բնական հատկությունները (բնության մաս լինելը), իսկ աստվածանմանության մեջ՝ մարդու հոգևոր (աստվածային) բնույթը (հոգևոր մարդը պետք է հաղթահարի «բնական» մարդուն, պետք է կարողանա զսպել («մեռցնել») իր բնական-մարմնական ցանկություններն ու կրքերը): Այլ խոսքով՝ միջնադարում մարդու տիեզերանմանության գաղափարը ոչ թե սկզբունքորեն մերժվում է, այլ հայտնի իմաստով ներառվում «աստվածակենտրոն հումանիզմի» տեսության մեջ:

Ըստ Գրիգոր Տաթևացու՝ տիեզերքը մարդակերպ կենդանի օրգանիզմ է, ուստի ինչպիսին մարդու կազմությունն ու կառուցվածքն է, այնպիսին է նաև Մեծ տիեզերքը: Այդ համանմանությունը դրսևորվում է երեք՝ գոյաբանական (էկզիստենցիալ), իմացաբանական և գործառնական մակարդակում: Գոյաբանական մակարդակում մարդը դիտվում է որպես համադրական մի էակ, որն իր բնության մեջ ամփոփում է տիեզերական բոլոր ուժերի ու գոյերի հատկությունները («Ձի իցէ միաւորիչ և կա՛պ իմն բոլոր արարածոց»¹), իմացաբանականում՝ մարդը դիտվում է որպես զգայահասու և մտահասու

---

¹ Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք հարցմանց, էջ 231:

աշխարհների հանգուցակետ («մարդն ստեղծալ յերկուցն խառնեալ յիմանալոյն և ի զգալոյն ի մի էութիւն»¹), որն իր բանականությամբ և զգայարաններով կարող է ճանաչել թե՛ զգայահասու և թե՛ մտահասու գոյերին, գործառնականում՝ մարդը դիտվում է որպէս գործունյա էակ, որի բնության կազմատարրերը կատարում են Մեծ տիեզերքում գտնվող դրանց համապատասխանող գոյերի բնորոշ գործառույթներ: Ըստ Գրիգոր Տաթևացու՝ մարդու տիեզերանմանությունը դրսևորվում է նաև այն բանում, որ թե՛ Փոքր տիեզերքը և թե՛ Մեծ տիեզերքը կազմված են միևնույն տարրերից՝ հողից, ջրից, օդից և կրակից (ի դեպ, այս դեպքում Գրիգոր Տաթևացին անտեսում է իր կողմից ընդունելի այն միտքը, որ որակական տարբերություններ կան երկնային և երկրային ոլորտների միջև, օրինակ, երկինքը բաղկացած է նաև հինգերորդ տարրից՝ եթերից²), որոնք երկու աշխարհում ունեն միանման դասավորվածություն: Մարդու և տիեզերքի մասերի ու անդամների դասավորվածության միջև նույնպէս գոյություն ունի որոշակի համապատասխանություն: Մարդու նման Մեծ տիեզերքը ունի մարմին՝ երկինք և երկիր: Երկինքը գլուխն է, իսկ երկիրը՝ ոտքերը: Մարդու գլուխը նման է երկնքին, որը գտնվում է վերևում և կլոր ձև ունի, աչքերը՝ երկնային լուսատուներին, միտքը երկնքում գտնվող իմանալի գոյերին, շնչափողը, որը «տալու և առնելու» հատկություն ունի, նման է օդին, իսկ ստորին մասում գտնվողները նման են երկրային գոյերին: Մարդու ոսկորները նման են քարերին, մարմինը՝ հողին, արյունատար անոթները՝ զետերին ու աղբյուրներին, մազերը՝ բույսերին, շունչը՝ հողմին, մարմնի տասներկու անդամները՝ տասներկու կենդանակերպներին³: Մեծ տիեզերքը և Փոքր տիեզերքը գտնվում են որոշակի հարաբերության մեջ, ի մասնավորի, երկնային մարմինները՝ մոլորակներն ու աստղերը, որոշ իմաստով ազդում են բույսերի ու կենդանիների և մարդու մարմնական բնության, բայց ոչ աննյութական հոգու ու բանականության, հետևաբար նաև՝ մարդու ինքնիշխանության ու ընտրության վրա:

Մեծ և Փոքր տիեզերքների համանմանությունը հնարավորություն է տալիս տիեզերքը դիտել որպէս միևնույն Արարչից ստեղծված բոլոր գոյերի միասնական Տուն: Ըստ Գրիգոր Տաթևացու՝ մարդը նույնպէս ունի տան կառուցվածք՝ «տունն է մարմինս. և բնակիչք հոգիս և մատունք իւր. և միտքն և զօրութիւնք իւր»⁴: Մեծ տիեզերքում համագոյում են մարդու «համացեղակից» կենդանիները, ծառերն ու բույսերը, որոնց հետ անցկացնելով համեմատություն՝ Գրիգոր Տաթևացին բացահայտում է մարդու բնավորության ու խառնվածքի այս կամ այն հատկությունը: Օրինակ, նա հպարտ մարդուն

¹ Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք հարցմանց, էջ 231:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 182:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 232:

⁴ Գրիգոր Տաթևացի, Հաւաքեալ Քառածոյ Մեկնութիւն Սրբոյ Աւետարանին Մաթեոսի // Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռ. թիվ 1295, էջ 94ա:

նմանեցնում է առյուծին, ռխապահին՝ ուխտին, որկրամուլին՝ խոզին, նենգին ու խաբողին՝ օձին ու աղվեսին, գողին՝ մկան, ցանկասերին ու իգամուլին՝ էշին ու ձիուն, աշխատասերին ու վաստակողին՝ մեղվին ու մրջյունին և այլն: Գրիգոր Տաթևացին հատկապես մանրամասն է անդրադառնում մարդու և մեղվի ու մրջյունի միջև գոյություն ունեցող նմանություններին: Մարդու համար մրջյունը գործնական առաքինության օրինակ է, որովհետև «հանապազ ընդ երկիր ընթանայ և վաստակի. նոյնպէս և ամեն մարմնական առաքինութիւնն՝ հանապազ երկրաւ է», իսկ «մեղուն՝ ի տեսականն. զի թռչի վերընթաց և յամեն ծաղկանց վերայ նստի. և զանօսը և զթեթև ժողովէ: Նոյնպէս և տեսականն՝ իմացմամբն թռչի. և նըստի ի վերայ ծաղկանց սուրբ գրոց. և զանօսը և զգեղեցիկ բանս քաղցունս ժողովէ ի բժշկութիւն հոգւոց և մարմնոց...»¹: Ակնհայտ է, որ Գրիգոր Տաթևացին մարդու տիեզերանմանության գաղափարն օգտագործում է մի կողմից ինքնաճանաչողության նպատակով, հատկապես մարդու ֆիզիկական բնությունը պատկերավոր ձևով նկարագրելու համար, մյուս կողմից՝ ցույց տալու համար մարդու և արարված տիեզերքի, մարդու և մյուս գոյերի միջև առկա ծագումնաբանական միասնությունը, փոխկապվածությունն ու «ազգակցական» փոխհարաբերությունները:

Եթե տիեզերանմանության գաղափարն առավելապես ուներ բնապաշտական բնույթ, ապա մարդուն քաղաքի հետ նմանեցումը՝ իմացաբանական ու սոցիալ-փիլիսոփայական ուղղվածություն: Գրիգոր Տաթևացու կարծիքով՝ մարդը քաղաք է կոչվում ըստ համեմատության և ըստ առավելության: Մարդը **ըստ առավելության** կոչվում է քաղաք, որովհետև ա) քաղաքը մարդու ձեռքի գործն է, իսկ մարդը՝ Աստծո ստեղծածը, բնականաբար Աստծո ստեղծածը զերազանց ու առավել է մարդու ստեղծածից, բ) քաղաքը մարդու բնակության տեղին է, իսկ մարդը՝ Աստծո, գ) քաղաքը հողի պատկերն է, իսկ մարդը՝ Աստծո, դ) քաղաքը անկենդան է, մարդը՝ կենդանի, ե) քաղաքը ապականացու է, մարդը անմահ հոգով, զ) քաղաքը մարդու համար է, մարդը՝ Աստծո համար, է) քաղաքի փառքը անցավոր է, իսկ մարդունը՝ մշտնջենավոր, ը) եթե քաղաքը ավերվում է, ապա վերակառուցող չի լինում, իսկ մարդը մահանալուց հետո հարություն է առնում, թ) քաղաքը գտնվում է «խոնարհ» երկրում, որը մարդու համար ժամանակավոր հանգրվան է, մինչդեռ մարդու հայրենիքը երկնքում է, որտեղ նա քաղաքակից է հրեշտակներին: Ակնհայտ է, որ «մարդը քաղաք է» նմանեցման մեջ նախ և առաջ շոշափվում է Աստված-մարդ հարաբերությունը, ընդամին այդ հարաբերության մեջ մարդը դիտվում է ոչ թե որպես սովորական, այլ աստվածակերտ «կենդանի» քաղաք: Ըստ Գրիգոր Տաթևացու՝ մարդը «տաճար և քաղաք է Աստուծոյ», իսկ «Աստուած քաղաքապետ և քաղաքավար՝ ունի հանապազ զգալուստ իւր ի մարդն»²: Մարդը աստվածակերտ

¹ Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր, Կ. Պոլիս, 1741, էջ 107:

² Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ձմերան հատոր, էջ 505:

քաղաք է և գտնվում է Աստծո հանապազ հովանավորության ներքո, իսկ քաղաքը մարդակերտ է, մարդկային տաղանդի և ստեղծագործության արգասիք: Այս հարցում ակներև է մարդու աստվածանմանության ու քաղաքանմանության մոտեցումների ընդհանրությունը: Փաստորեն, ըստ առավելության քաղաք անվանվելու դեպքում Գրիգոր Տաթևացին շեշտում է Աստծո և մարդու նմանության, մարդու նկատմամբ Աստծո խնամակալության ու հոգատարության հանգամանքը:

Իսկ **ըստ համեմատության**¹ մարդը նման է քաղաքի, որովհետև կառուցվածքային առումով բազում նմանություններ կան «անկենդան» քաղաքի և մարդ-քաղաքի կազմությունների միջև: Եթե քաղաքը որպես մի կառուցվածքային ամբողջություն բաղկացած է պարիսպներից, դարպասներից, պահպաններից (զինվորներից), կառավարիչներից, բնակիչներից և անշարժ ու շարժական գույքից (հարստություններից), ապա մարդ-քաղաքը համապատասխանաբար՝ մարմնից, զգայարաններից, հոգուց, մտքից, կրքերից (հոգու ցասմնական մասից), ցանկություններից (հոգու ցանկական մասից), իմաստությունից ու առաքինություններից. «Դարձեալ որպէս քաղաքին գոն պարիսպք և դրունք, և բընակիչք՝ և իշխանք՝ և փարթամութիւն ընչից: Այսպէս և մարդոյս քաղաքի՝ է պարիսպ մարմինն և դրունք զգայարանքն, և հոգին բընակիչ, և միտքն իշխան. և ցասումն և ցանկութիւն՝ զինուորք: Իսկ փարթամութիւն ընչից՝ հաւատ, յոյս և սէր, որք են գերագոյն և աստուածային առաքինութիւնք: Եւ խոհեմութիւն. արիութիւն. ողջախոհութիւն և արդարութիւն. որք են ստացական առաքինութիւնք և ինչք հոգևորք»²: Մեկ այլ առիթով ներկայացնելով մարդ-քաղաքի կառուցվածքը, Գրիգոր Տաթևացին անձնիշխան կամքն է համարում քաղաքի թագավոր³, իսկ առհասարակ, տարբերակելով մտքի և կամքի գործառույթները³, նա պաշտպանում է դրանց համագործակցության գաղափարը: Դիտելի է, որ եթե Գրիգոր Տաթևացին տիեզերանմանության դեպքում առավելապես քննարկում է մարդու մարմնի անդամների և տիեզերական գոյերի, ապա մարդուն քաղաքի նմանեցման ժամանակ՝ մարմնի անդամների, հոգու մասերի, իմացական կարողությունների՝ զգայարանների, մտքի, կամքի և առաքինությունների միջև առկա փոխհարաբերություններին առնչվող հարցեր:

Մարդը նման է քաղաքի, որովհետև ինչպես քաղաքը խորհրդանշում է մարդկանց համակեցության, համախմբության, միասնական գործելու, իրար փոխլրացնելու, մեկը մյուսին օգտակար լինելու գաղափարը, այնպես էլ մարդը մի ամբողջություն է, որի հոգու մասերը, մարմնի անդամները, զգայարանները, միտքը և կամքը կոչված են փոխհամագործակցելու և միմյանց

¹ **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ձմերան հատոր, էջ 424:

² **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր, էջ 233:

³ **Գրիգոր Տաթևացի**, Հաւաքեալ Քառածոյ Մեկնութիւն Սրբոյ Աւետարանին Մաթեոսի // Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռ. թիվ 1295, էջ 81բ:

օգնելու. «Զի որպէս ի մի վայր ժողովեալ շինին քաղաք՝ զի ըզմիմեանց պէտս լցուցեն. ի վաճառս յարհեստս՝ և յուսմունս, այսպէս և մարդն ի մի վայր ժողովեալ հոգի և մարմին և միտք՝ և զգայարանք՝ և իւրաքանչիւր նմանամատունք և աննմանամատունք, զի ի միմեանց օգտեսցին: Զի մարմինն սպասաւորեսցէ հոգւոյն, և հոգին շարժեսցէ զնա. միտքն ուսուցէ. և զգայարանքն արբանեկեսցեն. և այսպէս միմեանց օգտեսցին»¹: Գրիգոր Տաթևացին հատկապէս կարևորում է զգայարանների և բանականության (մտքի) դերը մարդու «քաղաքանման» կյանքի կազմակերպման գործում: Հոգու և մարմնի տասը զգայարաններից հինգը (դրանք ներքին զգայարաններն են), միտքն ու կամքը մարդ-քաղաքի իշխաններն են, իսկ արտաքին հինգ զգայարանները՝ նրանց արբանյակները. «զի մարդս կենդանի քաղաք է. և ներքին զգայարանքն միտքն և կամքն՝ իշխանք են քաղաքիս. և արտաքին զգայութիւնքս՝ զօրք նոցա՝ աչք՝ ականջ՝ ձեռք, և այլն. գոր ինչ միտքն հրամայէ՝ նոքա կատարեն»²: Եթե քաղաքն ունի իր ներքին ու արտաքին թշնամիները, ապա մարդ-քաղաքի թշնամին սատանան է, որ «հանապազ կամի յափշտակել զինչս նորա. և գերի վարել զբնակիչս քաղաքին զհոգի և զմիտս»: Սատանան առաջին հերթին օգտագործում է մարդու զգայարանների հնարավորությունները: Ինչպէս քաղաք էլումուտ են անում բարեկամներ ու թշնամիներ, այնպէս էլ մարդու մեջ հինգ զգայարանների միջոցով ներսուղուրս են անում բարիքն ու չարիքը, բարի ու չար գործերը: Զգայարաններն արտաքին աշխարհի հետ հաղորդակցություն ապահովող «դռներ» կամ «պատուհաններ» են, որոնցով մեղքի «նետերը» ներս են խուժում մարդու մեջ: Գրիգոր Տաթևացին, քննադատելով այս կամ այն հարցի վերաբերյալ զգայապաշտական մոտեցումը, կարծում է, որ մարդն առաջին հերթին իր զգայարաններով է գործում մեղքեր. աչքերով «ցանկացեալ ի գեղս ունկամբ հեշտացել ի լուրս», հոտոտելիքով «իգացեալ», լեզվով սուտ խոսում, բերանով՝ շատ ուտում և ըմպում, ձեռքերով՝ վնասում: Նրա կարծիքով՝ զգայարաններից ամենավտանգավոր «դռները» բերանն ու լեզուն են, որոնք չորս պատճառով ավելի շատ են մեղանչում. ա) եթե այլ զգայարաններով արտաքնապէս է թշնամին ներս խուժում, ապա բերանով ու լեզվով՝ ներքնապէս: Իսկ ներքին թշնամին առավել վնասակար է արտաքին թշնամուց, որովհետև արտաքին թշնամին «երբեմն պատերազմի և երբեմն ոչ», իսկ ներքին թշնամին հանապազ կովի մեջ է: Բ) Այլ զգայարաններն ընդամենը մի գործ են անում. կա՛մ լսում են կա՛մ տեսնում, իսկ բերանը՝ կրկնակի. «զի մահկանացւին մուտ ունի, և անմահին էլ ասէ փիլիսոփայն. այսինքն՝ մահականացու՝ ուտել և ըմպել և ազահիլն է. որ զհոգին մեռուցանէ: Եւ բանն որ ելանէ՝ երբ բարի լինի, զանմահութիւն և զբարին բիւէ մարդկան. ապա թէ այն ևս չար լինի, ևս

¹ Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ձմերան հատոր, էջ 424:

² Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր, էջ 135:

կրկին չար է ներքուստ և արտաքուստ»¹: գ) Այդ կրկնակիությունը վերաբերում է նաև չարին. մյուս զգայարանները ունեն մի չար գործ, իսկ բերանը՝ կրկնակի, որովհետև այն նախ վատաբանում ու նախատում է, այնուհետև անդրադառնում Աստծուն՝ հայհոյելով հավատը, խաչը և եկեղեցին: դ) Ի տարբերություն այլ զգայարանների, բերանը մեղանչում է կրկնակի՝ օրհնում է և անհիծում, գովում է և բամբասում, արտաբերում է բարի և չար խոսքեր: Գրիգոր Տաթևացու կարծիքով՝ բերանի և լեզվի մեղանչումները հիմնականում կապված են մարդու հոգեբանական վիճակի, ի մասնավորի՝ բարկության (զայրության) հետ: Բարկության ժամանակ մարդը մոլեգնում է, կորցնում ինքնատիրապետումը, դառնում օրինախախտության, սպանության, կովի, ծեծի, նախատիքի, անեծքի պատճառ: Բարկությունը խավարեցնում է մտքի լույսը, անտեսում Աստծո արդարությունը («բարկացող մարդն՝ զարդարությունն Աստուծոյ ոչ առնէ»), խախտում հոգու անդորրը, վնասում մարմինը, փլուզում հոգու և մարմնի կառուցած «տունը» և այլն: Մի խոսքով՝ եթե մարդքաղաքի «դռներն» ու «պատուհանները» բաց են լինում թշնամիների համար, ապա մարդն իր զգայարաններով մեղկանում է, կորցնում զգոնությունը, թուլանում հեշտություններից, թաղվում մեղքերի մեջ, դառնում դրանց ստրուկը և այս ճանապարհով մատնվում կորստի: Մեկնաբանելով աստվածաշնչյան «հայեա՛ց քեզ» միտքը՝ Գրիգոր Տաթևացին գրում է, թե մարդը «պա՛րտ է ի հոգին նայիլ. և ի միտսն. և մաքուր պահել ի գանազան ախտից: Եւ ո՛չ է պարտ հայիլ ի մարմնական հեշտութիւնս՝ որք զգայարանօքս կատարին. պիղծ և գարշելի են որք զայն առնեն, և անասնոցն հաւասար»²:

Գրիգոր Տաթևացին որքան հանդես գա որպէս զգայապաշտության քննադատ, այդուհանդերձ ո՛չ իմացաբանության, ո՛չ էլ առավել ևս մարդաբանության մեջ և գործնական կյանքում չի նսեմացնում զգայարանների դերը կամ դրանց չի վերագրում միայն բացասական գործառնություններ: Զգայարանները ճանաչողության գործիքներ են, որոնք հաճախ թյուր տեղեկություններ են տալիս արտաքին իրերի մասին, ինչի հետևանքով նաև մարդը զայթակողվելով գործում է մեղքեր, բայց միաժամանակ զգայարաններն այն միջոցներն են, որոնցով մարդը որոշակի գիտելիք է ստանում իրերի արտաքին ու անհատական հատկությունների մասին, և որոնց օգնությամբ մաքրագործվում է մեղքերից (օրինակ, մարդը աչքերով արտասվում է, ականջներով լսում հոգևոր երգեր, բերանով հառաչում, լեզվով մեղա գալիս, ձեռքերով ողորմություն տալիս, մարմինը չարչարում պահքով ու աղոթքներով):

Քանի որ զգայարանները իրենց սահմանափակ հնարավորությունների պատճառով չեն կարող ինքնակառավարվել, ուստի դրանց կառավարումը դառնում է ոչ միայն իմացաբանական, այլև սոցիալ-բարոյական (փրկաբա-

¹ Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր, էջ 234:

² Նույն տեղում, էջ 50:

նական) ինդիք: Այդ պատճառով Աստված մարդ-քաղաքի կառավարիչ, հսկիչ ու դատավոր է կարգել «արդարապես քննօղ և պատժօղ» «ոստիկան» մտքին: Ինչպես քաղաքի «շինության ու շենության» պայմաններից մեկը սոցիալական հնազանդությունն է¹ (իշխվողները, ռամիկ ժողովուրդը պետք է հնազանդվեն իշխողներին), այնպես էլ մարդ-քաղաքի կանոնավոր գործունեության պայմաններից է հոգեբանական ու իմացաբանական հնազանդությունը (հոգու զգայական մասը պետք է ենթարկվի բանական մասին, իսկ զգայարանները՝ մտքին):

Մարդու մեջ միտքն իշխան է, հետևաբար պետք է կատարի իշխանական, հատկապես հոգու և մարմնի գործունեությունն ու անվտանգությունն ապահովող գործառույթներ: Մովորաբար թշնամին (Գրիգոր Տաթևացին նկատի ունի չարիքների մարմնավորողին՝ սատանային) վարում է երկու կարգի պատերազմ՝ բացահայտ ու բռնությամբ և ծածուկ ու առանց բռնության: Եթե թշնամին չի կարողանում բռնությամբ հասնել իր նպատակին, ապա դիմում է երկրորդ ձևին՝ ծածուկ խաբեությանը: Այս դեպքում «պարտ է որ դռնապանն որ է միտքն և վերակացու զգայութեանս արթուն լինի որ տեսանէ զթշնամին և պատերազմի...»²: Միտքը քննում և կայացնում է արդար որոշումներ՝ խուսափելով չար գործերից, իսկ եթե մեղանչում է, հակվում դեպի չարը, ապա «յա յնժամ խղճմբուտանքն չարչարէ և տանջէ զնա իբրև յանցաւոր»³: Ըստ Գրիգոր Տաթևացու՝ սովորաբար դատավորները սխալ են դատում չորս պատճառով՝ կաշառվածության, անգիտության, աչառության և երկյուղից դրդված: Բարեբախտաբար մարդու միտքը զերծ է այս թերություններից: Միտքը հոգու և մարմնի արդար դատավորն է և «ոչ ինչ ունի թերութիւն յայսցանէ. վասն զի միտք է՝ իմաստուն է. և անկարօտ է ընչից. վասն որոյ անկաշառ է. և իշխան է նոցա. յաղագս որոյ ոչ երկնչի: Եւ զի արդար է՝ վասն այն ոչ առնու ակն. ապա ուրեմն արդարապէս դատէ: Դարձեալ զի մի՛շտ ի նոսա է, և զգործս նոցա գիտէ. և ոչ է կարօտ վկայի. վասն որոյ արդարապէս դատէ...»⁴: Իհարկէ, դա չի նշանակում, թե միտքը թույլ չի տալիս սխալներ կամ չի հայտնվում զգայարանների ազդեցության տակ: Միտքը դատում է արդար, երբ գտնվում է զգայարանների «վերևում» և գլխավորում է նրանց: Իսկ եթե միտքը հայտնվում է զգայարանների թակարդում, այսինքն՝ երբ հետևում է զգայարաններին և մարմնական հաճույքները գերադասում է հոգևորից, ապա «յայնժամ ոսոխ մարմինն զօրացեալ ի մտացն յառնէ ի վերայ հոգւոյն. կեղեքեալ չարչարէ զնա ըստ կամաց իւրոց զրկելով զնորայն, և զիւրն փարթամացուցանէ»: Նման դեպքում հոգին այրիանում է, որովհետև

---

¹ Տե՛ս **Ս. Գրիգոր Տաթևացի**, Մեկնություն մարգարեությանն Եսայեայ, աշխատասիրությունամբ Հ. Քյուսեյանի, Ս. Էջմիածին, 2008, էջ 23:

² **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք քարոզության որ կոչի Ամարան հատոր, էջ 234:

³ Նույն տեղում, էջ 425:

⁴ Նույն տեղում:

«հոգիս ի թողուլ ըզկամս Աստուծոյ, լինի այրի»¹, այսինքն՝ անտեր, անխնամ: Այսպիսի վիճակում հոգին դիմում է մտքին, սակայն «միտքն հեշտացեալ ընդ մարմնոյն, ոչ կամի լսել հոգւոյն. և ոչ դատ առնել. վասն որոյ դատաւոր անիրաւ կոչի. որքան է ի մարմնոյ մեղս հեշտացեալ՝ ոչ կամի դատաստան առնել»²: Մտքի նման վիճակը մարդու մեջ ստեղծում է անիշխանություն ու անկարգություն, ինչի հետևանքով մարդը կորցնում է իր դեմքը և նմանվում կենդանիներին, որոնք գաղափար չունեն հոգևոր արժեքների մասին: Այս հարցում մտքին օգնում է իր ներքին դատավորը՝ խղճմտանքը, որն արթնանում է և նրան ստիպում ապաշխարել ու դատել արդար:

«Մարդը քաղաք է» նմանեցման դեպքում մարդը դիտվում է ոչ միայն որպես ճանաչող, այլև որպես սոցիալական էակ, որը հասարակության մեջ ունի իր ուրույն կարգավիճակը, դերերն ու գործառույթները: Այդ նմանեցումը հնարավորություն է տալիս մի կողմից ծանոթանալ միջնադարյան քաղաքի, դրա սոցիալական պատկերի, քաղաքային միջավայրի, քաղաքաբնակ դերակատարների գործունեության ու զբաղմունքների, մյուս կողմից՝ մարդու բնության կազմության, զգայարանների ու մտքի, հոգու և մարմնի հարաբերակցության, մարդու արարքների (մեղքերի) դրդապատճառների, մարդկային թուլությունների վերաբերյալ Գրիգոր Տաթևացու ըմբռնումներին: Նկարագրելով քաղաքը՝ նա ուշադրություն է դարձնում դրա գեղեցիկ կառուցվածքի, պարիսպների, դարպասների, մարդաշատության, հատկապես արհեստավորների ու առևտրականների առկայության, մարդուն հետաքրքրող ամեն ինչ գտնելու հնարավորության, թագավորանիստ լինելու և թագավոր տեսնելու քաղաքաբնակների առավելության մասին: Գրիգոր Տաթևացին հետևյալ կերպ է նկարագրում քաղաքը. «Նախզի՝ քաղաքն ի բազմաց է հաւաքեալ... քաղաքն պարսպով և դրամբք պարուրի... ամենայն արհեստաւորք կան ի քաղաքն... ամենայն իրաց գիւտ է քաղաքն զինչ և պիտոյ իցէ ումէք. և նա ամենայն բարութեամբ լցեալ է ի վեր քան գոես աչաց և լուր ականջաց և իմացումն սրտից... թագաւորաբնակ է քաղաքն .. զարդարի քաղաքն ի տես արքային զուարճութեան... զի քաղաքացին ոչ է զրկեալ ի տեսութիւնէ թագաւորի որպէս ռամիկն ի բացեայ է. այլ հանապազ տեսանէ և ուրախ լինի ... զի գեղեցիկ է շինած քաղաքին...զի արտաքոյ քաղաքին ելեալքն՝ յաւազակաց և գազանաց վնասին... գազանք և աւազակք՝ ի քաղաքն ոչ մտանեն»³: Մարդը նույնպես ունի գեղեցիկ ու բարեկարգ կառուցվածք, կատարյալ կազմություն՝ ներդաշնակ գործող անդամներով: Ըստ Գրիգոր Տաթևացու՝ ինչպես նախնական մեղսագործության պատճառով ապականվել է մարդու բնությունը և մարդը մեղքերի համար դարձել է խոցելի, այնպես էլ բազմամարդ քաղաքը լայն հնարավորություններ է ընձեռում մարդկային

¹ Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր, էջ 426:

² Նույն տեղում:

³ Նույն տեղում, էջ 708:

թուլությունների դրսևորման համար: Այլ խոսքով՝ քաղաքը նաև ապականված բարքերի, մարդկային արատների և թերությունների դրսևորման ու բացահայտման միջավայր է: Թեև գազանները և ավազականները չեն մտնում քաղաք, այդուհանդերձ քաղաքն էլ ունի իր «գազանները»՝ չարագործները կամ քաղաքի անդորրը խանգարողները, որոնք պատճառ են դառնում ոչ միայն քաղաքում, այլև մարդու ներսում խառնաշփոթությունների ու խռովությունների առաջացման համար: Գրիգոր Տաթևացու ներկայացրած ցուցակից պարզ է դառնում, որ «խանգարողների» շարքում են բոլոր սոցիալական դասերի այն ներկայացուցիչները, որոնք ապրում են ոչ թե աստվածային, այլ մարդկային օրենքներով, այսինքն՝ ուլքեր անտեսում-արհամարհում են քրիստոնեական բարոյականության պատվիրանները և առաքինի ապրելակերպի կանոնները: Այդ մարդկանցից են՝ ա) ստախոս դատավորները, ուլքեր խաբում են մարդկանց, բ) տաճարի քահանաները, ուլքեր ձևականորեն են կատարում իրենց գործառնությունները, գ) մարմնավաճառները՝ «գեղեցիկ բոզք ի պոռնկանոցի», դ) փողոցում առևտուր անող խաբեբա վաճառականները, ե) «դրամախաղացք ի հրապարակի», զ) արքունական ապարանքում գտնվող կեղծավորներն ու փաղաքշողները, անմիաբաններն ու երկպառակտողները, է) «մատնօղբն ի ձեռն գրի», ը) ծածուկ բամբասողները, թ) հարբեցողները¹: Թե բարոյական առումով այդպիսի մարդիկ ինչպիսի վտանգ են ներկայացում հասարակության համար, երևում է Գրիգոր Տաթևացու բերած հետևյալ օրինակից. «պոռնիկ կին մի՛ աւելի քարշէ զմարդիկ ի դժոխս, քան զտասն վարդապետս, որք տանին յարքայութիւնն երկնից»²:

Չարկ է նշել, որ Գրիգոր Տաթևացին իր երկերում ավելի հաճախ մարդուն նմանեցնում է ագարակի կամ անդաստանի (արտի, հանդի) և այգու հետ, ինչը վկայում է նրա մտածումների մեջ սուրբգրային լեզվամտածական ավանդույթի գերակայության մասին: Եթե Աստծո հետ մարդու նմանեցումն ունի առավելապես կրոնափիլիսոփայական (հոգևոր), տիեզերքի հետ՝ բնապաշտական, իսկ մարդու նմանեցումը քաղաքի՝ իմացաբանական ու սոցիալ-հոգեբանական, ապա անդաստանի և այգու հետ նմանեցումը՝ գերազանցապես արժեքա-աշխարհայացքային (կրոնաբարոյական) բնույթ: Մարդուն անդաստանի և այգու նմանեցման պարագային Գրիգոր Տաթևացին օգտագործում է սուրբգրային տեքստերում հաճախակի հանդիպող **սերմ, տունկ, որում, մոլախոտ, պտուղ, խաղող, ցանք, երկրագործ, մշակում, հունձք** և նմանաբնույթ այլ բառեր-խորհրդանշաններ, որոնց օգնությամբ մեկնաբանում է մարդու կեցությանը, բարոյական կերպարին, առաքինի ապրելակերպին, բարու և չարի ընտրությանը վերաբերող բազմաթիվ հարցեր: Այս դեպքում Գրիգոր Տաթևացին համանմանություն է տեսնում մարդու

¹ Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր, էջ 588:

² Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ձմերան հատոր, էջ 488:

բնության, դրա կազմատարրերի և երկրի (անդաստանի), հողի մշակների ու ընտանի կենդանիների միջև: Եթե մարդուն քաղաքին նմանեցնելու ժամանակ միտքը հանդես է գալիս որպես մարմնի ու զգայարանների իշխան ու կառավարիչ, ապա անդաստանի և այգու հետ նմանեցման ժամանակ՝ որպես մշակ ու երկրագործ. «Ձի աշխարհական մարմինս մեր՝ է երկիր. և միտքն մշակ և երկրագործ. և սերմն է օրէնքն Աստուծոյ՝ եթէ բնական, և թէ գրաւոր, և թէ աւետարան: Եւ լուծք եզանց՝ է զգայարանս մարմնոյ. զի լուծ լուծեն սոքա. երկու այք. երկու ունկն. երկու ռնկունք. երկու լեզուն. և մակալեզուն. երկու ձեռք և այլն: Դարձեալ՝ հինգ զգայարանք է հոգւոյս. և հինգ մարմնոյս լծակցեալ. և նոքօք հերկեմք ըզբանական երկիրս մեր»¹: Ինչպես մշակը շտեմարանից առնում է սերմը և տանում ցանում, այնպես էլ մարդու միտքը Սուրբ Գրքերի գանձարանից առնում է աստվածային օրենքներն ու պատվիրանները և հավատի իմաստությամբ՝ իբրև ջրով, ոռոգում է, քարոզով՝ մաքրում օտար խոտերը, հավատի դավանությամբ և խոստովանությամբ՝ արեգակի նման սնուցում հոգևոր «բույսերին». «Եւ ապա պտղաբերէ երկիրս մեր զարմատ բուսոցն հաստատեալ ի հոգիս. և ծաղկեալ ի զգայարանս մարմնոյս զգանազան անուշահոտ առաքինութիւնս. և պտղաբերեալ աստ գործով, և ի հանդերձեալն արդեամբք և հատուցմամբք՝ ըստ գործոցն»²: Իսկ եթե մարդը խախտում է հոգևոր սերմ ցանելու և աճեցնելու կանոնները, այսինքն՝ գործում է մեղքեր, տրվում մարմնական հաճույքներին ու աշխարհիկ վայելքներին, ապա նրա հոգու մեջ ամեն ինչ չորանում և վերածվում է անապատի՝ անպտուղ ու անպիտան մի տարածքի: Դիտելի է, որ մարդուն ինչպես քաղաքի, այնպես էլ արտի ու այգու նմանեցնելու դեպքում Գրիգոր Տաթևացին մարդու վարքի կարգավորման գործում կարևոր տեղ է հատկացնում ոչ թե նրա կամքին, այլ մտքին (բանականությանը), ինչը վկայում է նրա մարդաբանության, ի մասնավորի՝ բարոյագիտության ռացիոնալիստական (բանապաշտական) ուղղվածության մասին:

Ի՞նչն է հիմք տալիս Գրիգոր Տաթևացուն մարդուն նմանեցնելու արտի ու այգու հետ: Ըստ նրա՝ մարդը նման է ագարակի, անդաստանի և այգու, որովհետև ինչպես վերջիններս իրենց մեջ կարող են ընդունել թե՛ բարի և թե՛ չար բույսերի ու պտուղների սերմեր, այնպես էլ մարդն իր բնությամբ հակված է ընդունելու բարին ու չարը, այսինքն՝ ընդունակ է կատարելու թե՛ բարի և թե՛ չար արարքներ. «Նախ կոչի մարդս անդաստան և այգի. զի որպէս հանդն և յայգին գոր ինչ սերմանեն բուսուցանէ, այսպէս ներընդունակ է մարդոյս բնութիւն. զի ընդ բարւոյն և զչար ևս սերմանան որոմանն կրեմք ի մեզ. և բուսուցանեմք գործով...»³: Մարդը ի ծնէ չունի ո՛չ բնածին գիտելիքներ, ո՛չ էլ առաքինություններ. նա ծնվում է «մաքուր» բնությամբ («հոգին մարդոյն

¹ Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր, էջ 111:

² Նույն տեղում:

³ Նույն տեղում, էջ 112:

բանական, որպէս անգիր պնակիտ է. կամ լուսցած մագաղաթ»¹⁾ և հետագայում իր բանականության հասունության և անձնիշխանության լիարժեք դրսևորումների շնորհիվ ի վիճակի է լինում ընդունելու բարին ու չարը: Մարդու ընտրությունը, ըստ Գրիգոր Տաթևացու, կախված է տարբեր գործոններից, հատկապէս նրա բնությունից (չորս տարրերի հարաբերակցությունից), խառնվածքից, դաստիարակությունից, գիտելիքներից և սոցիալական միջավայրից: Այս իմաստով մարդը մշտապէս կանգնած է երկրնտրանքների առջև, և սատանան (քրիստոնեական մարդաբանության մեջ առանց այս մրցակից ուժի առկայության հնարավոր չէ պատկերացնել բարու և չարի երկրնտրանքը), իմանալով մարդկային բնության թույլ կողմերը, նրան գայթակղում և հարկադրում է ընտրել դեպի չարը տանող ճանապարհը: Եթէ սատանան «տեսանէ զո՛ր մարդ չար սերմն լաւ պտղաբերէ՝ զայն չարն ի յայն մարդն կու ձգէ», ապա իմաստուն մարդիկ գիտեն, թէ որտեղ ի՛նչ պիտի ցանեն և ինչպէ՛ս պիտի խնամեն, գիտեն ինչերից պիտի խուսափեն և ինչպէս պիտի հաղթեն «թշնամուն»: Ընդ որում, Գրիգոր Տաթևացու ներկայացրածից երևում է, որ սատանան հրաշալի գիտի յուրաքանչյուր մարդու՝ իշխանավորի, դատավորի, հոգևորականի, առևտրականի, մարմնավաճառի, արհեստավորի և այլոց թուլությունները: Օրինակ, նա կաշառքի որոմը ցանում է քահանաների ու եպիսկոպոսների մեջ, և դա տալիս է բազում պտուղներ՝ նրանք «առնուն զկաշառս, և թիւրեն զդատաստանս. և կաշառօք սրբեն զմեղաւորս. և զանարժանս ձեռնադրեն և չարեաց նոցա կցորդ լինին»²⁾: Սատանան թագավորների և իշխանների մեջ սերմանում է հպարտություն, ամբարտավանություն, նախանձ, կռիվ, որոնք իրենց պտուղներով «զամենայն աշխարհս խռովեն», զինվորականության մեջ՝ ավազակություն, գողություն, հափշտակություն, որովայնամուկների մեջ՝ հարբեցողություն ու ազահություն, կանանց մեջ՝ պճնամուկություն ու «զդեղելն զերեսս. և զհոգին մարդկանց զերել և մատնել սատանայի» և այլն: Փողատերերը զբաղվում են վաշխառությամբ («որպէս զտգրուկ ծծեն զարին աղքատաց. եւ զհոգիս իւրեանց կորուսանեն ի վաշխ հրոյ զեհենին»³⁾), առևտրականները՝ հմտանում խորամանկության, արհեստավորները՝ ստախոսության («զի զվատ գործն զեղեցիկ ցուցանեն. և ի լաւոյն զին ծախեն»⁴⁾), զինեվաճառները՝ խաբէության (զինուն խառնում են ջուր), կրոնավորները՝ կեղծավորության (մարդկանց աչքին երևում են սուրբ, աղոթող), վարդապետները՝ փառասիրության մեջ («զի ի դաս ասելն և ի քարոզելն՝ և յամեն ինչ ջանան փառս որսալ մարդկանէ»⁵⁾): Սատանան այնպէս է գայթակղում մարդկանց, որ ծուլության պատճառով նրանց բնության մեջ

¹ Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր, էջ 454:

² Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ձմերան հատոր, էջ 450:

³ Նույն տեղում:

⁴ Նույն տեղում, էջ 451:

⁵ Նույն տեղում:

առանց ցանելու որումը բազում անգամ տալիս է պտուղ: **Երկրորդ**, մարդը նման է արտի ու այգու, որովհետև ինչպես բարի բույսերի մեջ աճող փշերն ու մուլախտերը խեղդում են դրանց՝ խլում արևի ջերմությունը և իրենց կողմը քաշում հողից եկող հյութերը, «նոյնպես տունկ է ի մեզ հաւատն ի Քրիստոսէ. և սերմն՝ օրէնքն աստուածային. իսկ բոյսք չարին՝ թերահաւատութիւնն և յուսահատութիւնն. և զանագան մեղաց գործքն աճեցեալ ի մեզ, զծագումն աստուածային շնորհացն արգելուն ի մէնջ»¹: **Երրորդ**, ինչպես ամենօրյա խնամքի դեպքում անդաստանում և այգում բերքը լինում է առատ, նմանապես էթե մարդը բարի գործերով, զոջմամբ, խոստովանությամբ ու ապաշխարությամբ ազատվում է մեղքերից, ապա նրանում «շատանում» են բարեգործության պտուղները: Առանց խնամքի, որը պահանջում է մեծ ջանքեր, մարդը ինքնաբերաբար կընտրի մեղսագործության ճանապարհը: Տարբերակելով գործունյա մարդուն անգործ կամ չաշխատող (չվաստակող) մարդուց՝ Գրիգոր Տաթևացին նրանց համեմատում է պտղաբեր և անպտուղ ծառերի հետ. «զի գործունեայ մարդն՝ նման է պտղաբեր ծառոյ. իսկ անվաստակն՝ նման է անպտուղ թգենայն...: Եւ այնպիսի մարդն՝ ընդդէմ է ամեն ստեղծուածոց. զի ամենքն յօգուտ են այլոց: Որպէս զջուրն ըմպեմք. զհողն վարեմք. և բոյսք և տունկք պտուղ տան, կամ հովանի. այսպէս կենդանիք. լուսաւորքն երկնից. մինչ զի՝ քարինք ևս մամուռ հանեն. և պիտանիք են ի շինուածս. իսկ անվաստակ մարդն՝ քան զսոսա վատթար է»²: Անվաստակ մարդը տիեզերական «կույր աղիք» է, քանի որ իր գոյությամբ իմաստագրկում է արարչագործության խորհուրդը. նա ոչ միայն չի մտածում իր գոյության մասին (չաշխատող մարդը չի կարող բավարարել իր կենսական պահանջմունքները), այլև չի կատարում իր պարտականությունները ուրիշ մարդկանց նկատմամբ: **Չորրորդ**, մարդը կոչվում է արտ և այգի, որովհետև դրանցից մեկը տալիս է կենդանական կերակուր, մյուսը՝ «գինի ուրախարար», «որք են տեսական և գործնական առաքինութիւնքն. որով զարդարին կատարեալքն»: Անզգամ ու պակասամիտ մարդիկ չունեն ո՛չ հոգևոր կերակուր, ո՛չ էլ հոգևոր գինի: **Հինգերորդ**, ինչպես անդաստանում և այգում տարբեր բույսերի և տնկիների պտուղներ տարբեր ժամանակներում և տարբեր կերպ են հավաքում, նմանապես միևնույն տեղում բնակվող մարդիկ տարբերվում են իրարից թե՛ իրենց աշխարհայացքով, թե՛ իրենց մտածելակերպով և թե՛ արժեքների նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքով: Օրինակ, ոմանք անհավատ են, ոմանք՝ հերետիկոս («որք են լուցկիք հրոյն յաւիտենից»), իսկ ոմանք՝ ուղղադավան: Գրիգոր Տաթևացու կարծիքով՝ ազգը պետք է մաքրել «անպտուղներից»՝ անհավատներից ու «հոգևոր շներից»՝ հերետիկոսներից: **Վեցերորդ**, անդաստանում որոշ բույսեր (օրինակ, հարդը) հավաքում են վառելու համար,

¹ Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր, էջ 112:

² Նույն տեղում, էջ 109:

մյուսները (օրինակ, ցորենը)՝ պահեստավորելու համար, նույնպես այգում՝ խաղողի ողկույզները ձգմում են գինի ստանալու համար, իսկ մնացորդները տալիս են խոզերին: Նմանապես թեև ազգը հավատով քրիստոնյա է, սակայն իրարից տարբերվում են իրենց բարոյական կերպարով՝ «ի նոյն ծնեայք և ի նոյն սնեայք, ոմանք լինի ցորեան և բաժակ արքայական. և ոմանք ի կերակուր գիջասիրին սատանայի, մատնեալ ընդ նմա ի տանջանս հրոյ...»¹: **Յոթերորդ**, ինչպես այգին մի անգամ է տնկվում, իսկ անդաստանը ցանվում է ամեն տարի, այնպես էլ հավատը մարդու մեջ ավագանից հաստատվում և ցլյանս մնում է անխախտ, իսկ անընդհատ խնամելը նշանակում է կյանքի ընթացքում մշտապես պահպանել պատվիրանները և կատարել բարի գործեր:

Ավելորդ չէ նշել, որ մարդուն նմանեցնելով քաղաքի և անդաստանի ու այգու՝ **Գրիգոր Տաթևացի**ն հընթացս համեմատում է քաղաքի ու գյուղի, քաղաքային և գյուղական կյանքի, արհեստավորների, վաճառականների և երկրագործների ու այգեգործների աշխատանքը, ներկայացնում թագավորի, իշխանների, մեծատունների, դատավորների, հոգևորականների բարոյական կերպարին և գործունեությանը ներհատուկ թերությունները²: Թեև նա համոզված է, որ սոցիալական յուրաքանչյուր խավի, առանձին անհատների աշխատանքային գործունեությունն օգտակար է հասարակության համար, որ յուրաքանչյուրն իր գործով նմանվում է աստվածայինին և կոչվում արարչակից, այդուհանդերձ սոցիալ-տնտեսական ու բարոյական որոշ չափանիշներից ելնելով՝ առավել կենսական ու պատվաբեր է համարում երկրագործների ու այգեգործների աշխատանքը: Օրինակ, եթե քաղաքի հիմնական դերակատարներն արհեստավորներն ու առևտրականներն են, որոնց գործունեությունն ունի շահադիտական բնույթ (օրինակ, վաճառականներն էժան առնում, թանկ վաճառում են), ապա անդաստանի ու այգու գործակատարի՝ երկրագործի գործն առավել բարի է, արդար, պիտանի և պատվական, «զի գհարկաւորն ժողովէ և աշխատի, իսկ այլքն զաւելորդն: Եւ հարկաւոր է մեզ կերակուր և ըմպելի, և զգեստ. զորս երկրագործն տայ մեզ. և ոչ վաճառականքն»³: Երկրագործն է կերակրում բոլորին, այդ թվում մեծատուններին ու թագավորներին, ուստի եթե առանց այլոց մարդիկ կարող են ապրել, ապա առանց երկրագործների «ոչ շինութիւն լինի. և ոչ թագաւորութիւն հաստատի»: Քաղաքի և գյուղի տաթևացիական բնութագրություններից պարզ է դառնում, որ քաղաքային կյանքը մարդուն ավելի է տրամադրում գործելու մեղքեր՝ խախտել աստվածային պատվիրանները և ազգային ավանդույթները, քան գյուղականը:

Այսպիսով, **Գրիգոր Տաթևացի**ն նմանեցման հնարքի կիրառմամբ մարդուն համեմատում է Աստծո, տիեզերքի, քաղաքի, անդաստանի և այգու հետ,

¹ **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր, էջ 113:

² Այդ մասին տե՛ս **Թովմասյան Ն. Ռ.**, Գրիգոր Տաթևացու սոցիալ-տնտեսագիտական հայացքները, Երևան, 1966, էջ 50-59:

³ **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր, էջ 109:

ինչը նրան հնարավորություն է տալիս ավելի լայն համատեքստում ներկայացնելու մարդու մասին իր պատկերացումները: Թեև բոլոր նմանեցումների հիմքում ընկած են կրոնական մարդաբանության սկզբունքները, այդուհանդերձ դրանցից յուրաքանչյուրն ունի որոշակի ուղղվածություն. նմանեցումներն Աստծո հետ մարդու ունի առավելապես կրոնափիլիսոփայական և հոգևոր (մարդն իր երկնային ծագմամբ արարչագործության գլուխգործոցն է), տիեզերքի հետ՝ բնապաշտական (մարդը տիեզերքի մասնիկն է և «ազգակից» է տիեզերական մյուս գոյերին), քաղաքի հետ նմանեցում՝ իմացաբանական ու սոցիալ-հոգեբանական (մարդը ճանաչող և սոցիալ-քաղաքական էակ է), իսկ անդաստանի և այգու հետ (մարդը բարոյական էակ է, օժտված կամքի ազատությամբ)՝ գերազանցապես սոցիալ-բարոյական բնույթ:

Մեյրան Զաքարյան – Մարդու նմանեցումների հարցը Գրիգոր Տաթևացու մարդաբանական ուսմունքում

Գրիգոր Տաթևացին նմանեցման հնարքի կիրառմամբ մարդուն համեմատում է Աստծո, տիեզերքի, քաղաքի, անդաստանի (արտի) և այգու հետ, ինչը նրան հնարավորություն է տալիս ավելի լայն համատեքստում ներկայացնելու մարդու մասին իր պատկերացումները: Ըստ էության յուրաքանչյուր նմանեցում ինքնաճանաչողական մի գործողություն է, որով բացահայտվում է մարդու բնության, էության ու գործունեության նորանոր կողմեր: Աստվածանմանությունը ցուցանում է մարդու մեծությունը, արարչակարգում նրա ունեցած բացառիկ կարգավիճակը և նրա գերազանցությունը մյուս արարածների նկատմամբ, տիեզերանմանությունը՝ մարդու տիեզերական էակ լինելը, Մեծ և Փոքր տիեզերքների կազմաբանական ու գործառնական համապատասխանությունը, տիեզերական գոյերի և մարդու «ազգակցությունը», քաղաքանմանությունը՝ մարդու հոգու մասերի, նրա ներքին ուժերի միջև գոյություն ունեցող ուղղահայաց ու հորիզոնական հարաբերությունները: Իսկ մարդուն նմանեցնելով արտի ու այգու՝ ցույց է տրվում, որ մարդն իբրև բարոյական էակ պարտավոր է մտածելու թե՛ իր երկրային և թե՛ երկնային կյանքի մասին, այն է՝ ճիշտ (կրոնական պատվիրանների ոգուն համահունչ) ընտրություն կատարելու բարու և չարի միջև: Թեև բոլոր նմանեցումների հիմքում ընկած են կրոնական մարդաբանության սկզբունքները, այդուհանդերձ դրանցից յուրաքանչյուրն ունի որոշակի ուղղվածություն. Աստծո հետ մարդու նմանեցումն ունի առավելապես կրոնական ու փիլիսոփայական, տիեզերքի հետ նմանեցումը՝ բնապաշտական, քաղաքի հետ նմանեցումը՝ իմացաբանական ու սոցիալ-հոգեբանական, իսկ արտի և այգու հետ նմանեցումը՝ գերազանցապես սոցիալ-բարոյական բնույթ:

Сейран Закарян – Вопрос об уподоблениях человека в антропологическом учении Григора Татеваци

Ключевые слова – Григор Татеваци, человек, уподобление, Богоподобие, макрокосм и микрокосм, натурализм, человек как город, чувства и разум, нравственный образ человека

В своем антропологическом учении св. Григор Татеваци (1346-1409) уподобляет человека Богу, вселенной, городу, полю и саду, что позволяет ему представить собственное понимание человека в более широком контексте. По сути, каждое уподобление

представляет собой акт самопознания, раскрывающий новые аспекты человеческой природы, его сущности и деятельности. Богоподобие (теоморфизм) демонстрирует величие человека, его уникальный статус в творении и превосходство над остальными существами. Уподобление вселенной указывает на структурно-функциональное соответствие макро- и микрокосма, на «родство» человека с другими космическими существами. Уподобление человека городу указывает на существующие вертикальные и горизонтальные отношения между частями человеческой души, между внутренними силами человека. Сравнение человека с полем и садом показывает, что человек, как нравственное существо, обязан думать как о своей земной, так и о небесной жизни, то есть делать правильный выбор (в соответствии с духом религиозных заповедей) между добром и злом. Хотя все уподобления основаны на принципах религиозной антропологии, тем не менее, каждое из них имеет определенную направленность. Уподобление человека Богу носит, в основном, религиозный и философский характер; уподобление вселенной – характер натуралистический; уподобление городу – эпистемологический и социально-психологический характер, а уподобление полю и саду – преимущественно социально-нравственный.

Seyran Zakaryan – *The Issue of Human Resemblances in Grigor Tatevatsi's Anthropological Teaching*

Key Words – Grigor Tatevatsi, man, resemblance, Godliness, Big and Small universes, naturalism, man as a city, senses and thought, the moral image of man

In his anthropological teaching, St. Grigor Tatevatsi (1346-1409) found resemblances between a human being and God, the universe, the city, the farmstead and the garden, which allowed him to present his understandings of a human being in a broader context. In essence, each simulation is an act of self-knowledge, which reveals new aspects of human nature, essence and activity. Godlikeness demonstrates the greatness of man, his unique status in creation, his superiority over other creatures, cosmos-likeness of the human being – the natural and functional correspondence of Big and Small universes, the “consanguinity” of cosmic beings and men. The simulation of the city demonstrates the vertical and horizontal relations between the parts of the human soul and the inner forces of man. By likening the man to the field and the garden, it is shown that the man, as a moral being, is obliged to think about both his earthly and heavenly life, that is, to make the right choice (in line with the spirit of religious commandments) between good and evil. Although all the resemblances are based on the principles of religious anthropology, each of them has a certain direction. The resemblance of the man to God is mostly religious and philosophical, the resemblance to the universe is naturalistic, the resemblance to the city is epistemological and socio-psychological, and the resemblance to the farmstead and the garden is predominantly socio-moral.

Մէլրան Զարարյան – ԵՊՀ փիլիսոփայության պատմության ամբիոնի վարիչ, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (szakaryan@ysu.am)

Ներկայացվել է 16.06.2021

Գրախոսվել է 30.08. 2021

Ընդունվել է տպագրության 30.11.2021